

Багатій та мудреці

Юрій Хорунжий

Запилюжений лідієць (житель рабовласницької держави Лідії, що існувала у 12—6 століттях до нашої ери, знаходилася в західній частині Малої Азії) на коні, поцяцькованому золотою збруєю, їхав стійбищем царської кочової валки повз череди, отари, скіфські вози і розпитував про Анахарсіса. Статечні мужі, що не знали ні лідійської, ні грецької, втім озивалися на ім'я Анахарсіса і на мигах направляли лідійця.

Поруч запнутого повстю воза, що нагадував високу халабуду, сидів бородатий, русявий скіф і ножичком обтісував деку п'ятиструнника. Випряжені воли смачно хрумали гостролистий бур'ян, а трохи далі, на моріжку, міцно спав юнак.

— Я шукаю Анахарсіса — брата царя скіфів,— лідієць звисився з коня.

— Ти знайшов його,— по-грецьки відказав йому скіф.;— Злізай, будеш гостем.

— О наймудріший із скіфів,— лідієць плигнув на землю і схилився у низькому поклоні,— вибачай, але мені бракує часу. Не знаю, що заподіє мені всемогутній Крез за ці довгі мандри. Я стільки шукав тебе. Від гирла Борисфену (назва Дніпра, що зустрічається в "Історії" давньогрецького історика Геродота), від селища до селища, від стійбища до стійбища гнав я коня, та мені все показували на північ.

— Сядь хоч на хвилю. Скуштуй кобилячого молока і сиру. Ти хитаєшся від втоми.

— Спасибі, я не голодний. Люди твого племені гостинні до мирного чужоземця. Ступивши на вашу землю, я вже не турбувався їжею та нічним притулком... Перед тобою посланець царя лідійського, володаря багатьох народів і міст, найосвіченішого з царів, покровителя мистецтв та наук, найщедрішого з жертвувачів на священний храм у Дельфах — світлочолого Креза.

— Вина у мене немає, але випий цієї джерельної води. Ти захрип.

Лідієць пожадливо випив жбан крижаної води, зтер вуста шовковою хусточкою і повів далі:

— Цар Крез має до тебе справу...

— Крез чув моє ім'я?— здивувався Анахарсіс.

— Так, так. Він знає про тебе. Кілька років тому наш цар, що цікавиться не лише війнами, а й плином людської думки, загадав своєму другові й пораднику Тірею відшукати наймудрішу людину світу та вручити їй золотий келих. Це виявилось нелегкою загадкою. Тірей стоптав чимало земель від Гераклових стовпів (дві високі скелі обабіч Гібралтарської протоки, що їх за давньогрецьким міфом поставив Геракл) до Ерифрейського моря (давньогрецька назва Аравійського моря) і почув сім імен, гідних володіти цим келихом. Серед них було і твоє, мудрий скіфе. Тому цареві Крезу заманулося побачити тебе і власноручно вручити келиха із щирого золота.

— Крез тішить себе думкою, що я кину все заради тієї посудини?— засміявся Анахарсіс.— Передай Крезові, що золото для мене нічого не варте. Ти ще довго пробудеш тут?.. Швидко насуне ніч, і я постелю тобі ложе з м'яких шкур на моєму возі.

Я бачу, ти воїн, і моя хата на колесах це, певно, не найгірше...

— Хай вибачає мені господар, що я насмілюся перебити його думку, мудрість котрої не знає виміру!— злякано забелькотів лідієць, відчуючи в Анахарсісових словах відмову і так виразно пригадавши безмежність царського гніву.— Я не знав, що золото нічого не важить для скіфа... Скільки доводилося знати мені народів, золото було їхнім прокляттям, кров лилася річками, і береги тих річок завжди були золоті... Я перепрошую мудрішого з людей, не золотий келих є приводом моєї подорожі, Цар Крез, що спочиває нині після вдалих воєн з греками Анатолії (давня назва півострова Мала Азія), хоче бачити сімох наймудріших світу і говорити з ними.

— Але я не відчуваю потреби бачити царя Креза.

— Дарма таке мовить гостинний господар. Дарма! Вже чотири мудреці з сімох дали свою згоду на відвідини Креза. Найближчим часом до Сард (столиця держави Лідії) прибудуть Біант Прієнський і Піттак з Мітілен, Солон...

— Солон?— перепитав Анахарсіс.

— Так, так, правитель Афін, найсправедливіший Солоні

— Солон...— задумливо сказав Анахарсіс.— Що ж, передай Крезові, можливо, я приїду.

— Але я мушу знати напевно, нехай вибачить господар мою настирливість, адже володар Анатолії...

— Я вже сказав. Передай цареві,— Анахарсіс втупив небесні очі в лідійця, і той ніяково вклонився, позадкував до свого коня, скочив у сідло.

Анахарсіс стежив, як услід за лідійцем розповзається хмара куряви. Буйні трави обабіч протоптаного кочовиками шляху поступово сховали коня, лідійця, його плечі, закуті у панцир, гостроверхий шолом. Вірний слуга, навіть не схотів переспати до ранку, помчав у ніч.

Солон... Вчитель Анахарсіса в Афінах, його постійний товариш у мандрах і наукових студіях, перший, хто помітив молодого чужинця, посланця степової Скіфії серед марнославногородян, що вигукували кожний своє під колонами храму богині Афін Паллади — покровительниці міста. Це були часи, коли розум Анахарсіса жадібно всмоктував усе, що траплялося на його шляху,— всі світогляди, науки, міфи —безжурні часи, що передують болісним роздумам, тим роздумам, коли вже не вдовольняє почуте, бо маєш сказати своє.

Обоє були молоді, завзяті, з тією лише відміною, що Анахарсіс прагнув збагнути світ, а Солон замірявся перекроїти його.

Вони подорожували до священної гори Олімпу, вклонялися дельфійському оракулові, пішки обходили околиці Афін, де ремісники творили свої дива. Особливо припав їм до серця Керамік — селище гончарів, де народжувалися амфори-шедеври. На червоному тлі обпаленої глини чорним лаком відтворювалися гомерові міфи. Одну таку амфору ремісники подарували Солону. Анахарсісу ж вони піднесли килик (посудина з двома ручками, з якої давні греки пили вино) з фантастичним птахом, що розпластався на дні.

Чимало часу сплигло відтоді. Після Афін і тривалих мандрів по Європі, Африці й Азії Анахарсіс повернувся на батьківщину й багато років уже кочував із братовою валкою безмежними степами понад Понтом Евксінським (давньогрецька назва Чорного моря). І тепер Анахарсісові так чітко пригадалася молодість, забуті люди постали зримо, закортіло торкнутися до них рукою, почути Солонову мову, поділитися з ним довголітніми спостереженнями за людським таланом.

Анахарсіс відчув, що ніякі справи вже не втримають його, він поїде до Креза — тільки б побачити давнього друга.

Анахарсіс доручив слугам свою худобу і коні, хату на колесах, а сам наступного ранку в човні з простеленою на дні кошмою відплив униз за течією Борисфену, прихопивши з собою юнака-слугу... Човен, видовбаний із стовбура величезного дуба, тихо, але завзято різав борисфенові води. Ядучо зелені трави гуляли берегами, жовтіли плавні. Борисфен струмував до Понту Евксінського вільно й широко. Виднілися засіяні лани скіфів-землеробів, їхні глиняні хатки, дерев'яні загорожі, що мали боронити землероба від зайд-кочовиків. Десять на десятій день подорожі Анахарсіс із слугою вийшли на берег морського лиману, над яким постало молоде грецьке місто з білого вапняку — Ольвія. Анахарсіс купив на ольвійському базарі двох коней — собі й слугі.

Ольвійський купець узяв їх на свій корабель, що мав пливти через Понт Евксінський — і ось Анахарсіс і слуга-юнак уже на скелястому березі Анатолії.

Дорога поступово йшла вгору. Дубові, грабові, букові, кленові ліси, немов клоччя вовни, вкривали ущелини й схили гір. На ніч слуга напинав намет між деревами, настеливши постіль з дрібних віт і альпійських запашних трав. Коні куняли навстоячки, прив'язані до дерева, чутливі до шороху змії, виття шакалів і рику леопарда.

Нарешті подорожні втрапили широку стежку, що звивалася між гірськими селами.

— Чиї ви будете?— спитав Анахарсіс чабана у високому ковпаку із заломленим наперед вершечком.

— Фрігійці (давнє плем'я, що гкило на північному заході Малої Азії) ми, добродію. А ходимо під царем Крезом...

Анахарсіс розповів юнакові, що саме тут колись боги утнули штуку з ненаситним Фрігійським царем Мідасом, котрий благав дати йому побільше золота. Золота, золота, і ще раз — золота! 1 бог Гермес задовольнив жадобу Мідаса. Все, чого торкався Мідас, оберталося в золото, навіть Їжа. Цар мало не помер з голоду і ледь-ледь випросив у богів повернути речам їхній природний зміст.

Що блшкче до Сард, то жвавішав шлях. З'явилися корчми, постоялі двори. На одному з них і заночували наші мандрівники. Вранці, визирнувши на подвір'я, Анахарсіс примітив парокінну колісницю, в яку сідав чоловік в індійській шапочці з барсової шкури. Хо́да індійця та його рухи видалися знайомими Анахарсісові, та й взагалі вбрання цієї людини було досить дивне. Індійська шапочка, грецькі хітони, сандалії... Коли людина повернулася обличчям до Анахарсіса і потягнула віжки, щоб цьвухнути коней, обидва аж скрикнули: то був Солон.

Обійми, потиски рук, ляскання долоні, красномовні жести.

— До Креза?

— Так. І ти?

Анахарсіс одв'язав свого коня і поїхав поруч Солонової колісниці. Їхні слуги їхали неподалік, на мигах заводячи знайомство. Солон правив колісницею і задоволено позирав на Анахарсіса, його скіфський одяг, непримітну конячину з простою зброєю.

— Я пригадую симпозіум у Пеандра (давньогрецький філософ, що жив у місті Корінфі) в Корінфі,—сказав Солон.— Хтось завважив, що ти, подібно до сонця, живеш на возі у постійному русі. Я дотепер пам'ятаю твою коротку відповідь: "Бо сонце єдине серед богів вільне й самостійне, нікому не підлягає. Та чи не забули ви, яка велична сонячна колісниця, інакше не порівнювали б з моєю, навіть жартома".

Солон розповів про події, що сталися після того, як Анахарсіс залишив Афіни. Всі ті плани, що виношував їх Солон, одної часини визріли у стрункий законопроект. На зборах афінян архонт (вища службова особа в давній Греції) Солон запропонував низку реформ. Афіняни, що вже впали у відчай, не сподіваючись подолати чвар, які роздирали місто, з ентузіазмом сприйняли нове. Афіняни поклялися дотримуватися запропонованого Солоном державного устрою, і архонт на тривалий час залишав Афіни, начебто з метою об'їздити світ. Насправді ж, добре знаючи своїх гарячих земляків, Солон побоювався, що одного дня його змусять скасувати ці реформи, ще вони й світу гаразд не побачать...

Збігло чимало років Солонових мандрів, і він збирався після одвідин Креза додому, тим більше, що звідти ширилися тривожні чутки: Пісістрат (правитель Афін після Солона) захопив афінський акрополь і намагався диктувати містові свою волю.

Тим часом перед подорожніми постали сірі мури столиці лідійської — Сард.

Місто оточували два ряди широких фортечних стін, заввишки десять ліктів. По них можна було роз'їжджати колісницею. Мури чотирикутником узяли в лещата місто і видавалися ще неприступнішими і вищими, завдяки рову перед ними.

Вузький місток над ровом виніс Анахарсіса й Солона до столичної брами. Масивні квадратові вежі з охоронцями, з рельєфною ліпкою на стінах і двома кам'яними левами над брамою, а за ними, немов полонянки, стриміли мармуровими колонами сонячні іонійські храми й палаци багатих лідійців.

— По що ви прибули, далекі подорожні?— перестріла їх варта біля брами.

— Ми запрошені царем Крезом,— відказав Солон.

Варта шанобливо розступилася, але не випустила їх з поля зору — два озброєних вояки віддалік супроводили гостей до царського палацу.

Колісниця Солона і коник Анахарсіса неквапно їхали вулицями Сард, привертаючи до себе увагу лідійців. Особливо цікавив городян Анахарсіс, а надто його одяг — гостроверха повстяна шапка, шкіряні кирея і штани, облямовані вовчим хутром, низькі чобітки з оленячої шкіри, сагайдак при поясі, широкий ніж з рукояткою — кабанячою головою. Цей дикун, а поруч нього грек в індійській шапочці розмовляли як рівні, навіть більше — як приятелі! Проте Солон і Анахарсіс не зважали на роззяв-лідійців. Вони проїхали гімнастичну залу просто неба, де багато народу на кам'яних лавах

спостерігали змагання. Гімнасти навіть покинули свої вправи, щоб роздивитися небачених гостей, за ними й глядачі повернули голови до парокінної колісниці та вершника.

— Лідійці переймають наші звичаї,— сказав Солон.— Ти пам'ятаєш гімнастичні зали Афін? О, я любив їх замолоду!

— А я дивуюся з тих людей. Гімнасти виборюють лавровий вінок чи кубок, а натовп іде на те дивитися, кидаючи свої невідкладні справи.

Солон засміявся:

— Ти здичавів у своїй Скіфії, мій друже! Проте в словах твоїх є істина.

Палац Креза, найвеличніша споруда Сард, оздоблений золотом, яшмою і мармуром, вінчав собою міську площу. Довгі лабрадоритові сходи вели в царські покої.

Фриз палацу, що його підтримували колони, обвиті виноградом, зображував сцени битв царя Алі-атти і сина його Креза з підвладними їм племенами. В середині палацу стіни рябіли барельєфами, на яких були зображені скорені народи, що везли данину лідійському цареві, хто на верблюдах, хто на волах і конях, інші несли дари в руках.

Гості зачекали деякий час у залі, поки цар вбереться. Крез вийшов до них у простому, збористому вбранні, підперезаний шовковим паском, з миртовим вінком на сивій голові. Це був дебелий чоловік з прямим носом і широким підборіддям. Мав вигляд рішучий, жести широкі, очі розумні, пронизливі. Від нього несло пахощами і вином.

Обійнявши Солона і Анахарсіса за плечі, він оповів, що багато чув про них, мріяв про зустріч, і ось тепер радий їх бачити і сподівається затримати у себе якнайдовше. Настав час збирання винограду, і вино литиметься рікою, де там в біса рікою — морем! Сьогодні дорогі гості викупаються — до їх послуг мармуровий басейн — і відпочинуть з дороги, завтра обдивляться царський палац і Крезову скарбницю, надвечір володар Анатолії, шанувальник поетів і мислителів, запрошує наймудріших людей світу до зали Діоніса (в давньогрецькій міфології бог виноградарства і виноробства) на бенкет і вчену бесіду.

На ранок, виспані і одягнені в короткі плащі, легкі сандалії з царського гардеробу, Солон і Анахарсіс у супроводі Крезового скарбника перетнули подвір'я палацу і спинилися перед склепінням з масивними дверима, що вели під землю. Знизу війнуло на них вологістю, відгонило пацюками, а сходи занурилися під склепіння; потягнулися в темряву стіни з брил пісковики. Скарбник запалив світильника.

Вони спускалися сходами, микали коридорні розгалуження і збочували у ще вужчі ходи, в?ке дихалося невільно, та, здавалося, не буде краю цьому кам'яному лабіринтові. Скарбник йшов не озираючись, він знав, що чинив, Солон і Анахарсіс поспішали за ним, адже спробуй відстань тут — заплутаєшся серед безлічі ходів і вже не побачиш ніколи людей, навіть якщо тебе шукатимуть.

Зрештою хід поширшав, світильник осяяв галерею і в кутку — масивні залізні двері з добрим десятком засувів і висячих замків. Скарбник брязнув низкою ключів. Потягнув за линву в ніші, і двері, приведені в рух системою важелів, з болісним

скреготом, наче жаліючись на людську непосидючість, від'їхали набік.

У залі, що відкрилася, пекучим вогнем до стелі спалахнули купи золотих монет. Тут були й знамениті перші лідійські монети і останньої чеканки, з профілем Креза.

Друга зала була встелена, наче зерном стодола, золотими і срібними перснями, печатками із зображенням царів усього світу, золотими гривнами й бляхами з профілями богів.

Третя зала — то звалені як попало кубки, келихи, посудини часом грубої роботи, проте щирого золота.

У четвертій — зброя. Бронзові та залізні мечі з держалом із слонячої кістки, золоті шоломи й панцири, кинджали крітської роботи. Золоті піхви, коштовна зброя, золоті фігурні налобники, нагрудники, нашійники для коней і верблюдів...

У п'ятій — вздовж однієї стіни золотий трон царя Урарту і колісниця з чистого срібла, немов вирубана з одного вилівка, вздовж другої — скарби пограбованого десь храму.

— Я вже ситий,— сказав раптом Анахарсіс.— Крезове подвір'я мені миліше...

Солон перебив його.

— Ти хочеш смертельно образити господаря, не додивившись до кінця? Для нього ці скарби все одно, що поетові власні вірші. Хіба ти ризикнув би відмовити поетові прослухати його творіння?

Далі потягнулася зала із скринями золотих зливків, золотого піску і сувоями листового золота.

— Нащо йому ті скрині з грошима, як ти гадаєш, Анахарсісе?

— Певно, щоб лічити їх,— стелюч плечима скіф.

— Чи не скажеш, шановний скарбнику, ця зала вже остання?— спитав Солон, сподіваючись розвідати, чи скоро кінець їхній мандрівці під землю.

— О, ні! Це тільки половина скарбниці ясночолого повелителя Анатолії, мудрий Солоне.

Анахарсіс і Солон схопилися за голову.

Їх почало нудити від скупчення цього сліпучо масного металу. Вони вже минали зали, не підводячи голови. За мовчазною згодою скарбник, котрому теж зомліли ноги, гнав уперед усе швидше і швидше.

Нарешті він замикає на десять засувів двері з протилежного боку сховища, Солон і Анахарсіс полегшено зітхають, хід усе ширшає, сходи ведуть угору, склепіння над головою вищає, все рідню мелькають розгалуження оманливих ходів, і ось віддильок пробивається світло, навколо виднішає, скарбник гасить об стінку світильника.

Риплять залізні двері, сонце б'є в очі, і першої миті вони осліплюються, хитаються, підтримують один одного. Мучить нестерпна спрага.

Крез щойно прийняв посланця єгипетського фараона.

Старанно готував лідійський цар війну проти персів. Хитрощами й обіцянками залучав до неї сусідів— Єгипет і Вавілон. Обіцяв їм чималі шматки перської землі. Так надійніше буде, адже перські вояки та їхній молодий цар — противники неабиякі.

О, тоді його величатимуть не володарем Анатолії, а царем царів! Півсвіту ляже йому під ноги. А далі... як то кажуть: одна половина до другої сама тулиться!

Він покликав до себе скарбника. Спитав про оглядини скарбниці.

— Мій повелителю, грек і варвар були вражені! Не хотіли йти звідти. В мене вуха попухли від їхніх гімнів на твою честь!

Крез вдоволено посміхнувся. Золото є золото. А у вас, oprіч мудрості, нічого. Після побаченого сьогодні мудреці упадатимуть біля нього й підтакуватимуть на кожному слові. Та є в цьому і певна вада... Не для того покликав їх Крез, щоб курили йому фіміам. Хотів закинути їм питання, що непокоїло його давно, і на котре він, здається, знайшов відповідь, слушну для себе, повчальну для інших. Мудреці мали розвіяти останній сумнів. Треба покликати на бенкет і синів. Один з них нехай гострить на ньому свого язика, другий — слух. Дарма що німий молодший син, втішав себе Крез,— колись він дуже побивався цим, та тепер змирився,— синові вчинки промовляють про розумну голову!

— А щоб мудреці трохи очуняли після тієї скарбниці,— Крез посміхнувся знову, мовляв, не відають вчені мужі, що не все його багатство бачили, що є в нього речі таємні, не для показу,— і розв'язали язики, треба добряче їх підпоїти.

— Так, так, мій господарю, я вже звелів лаштувати залу Діоніса до симпозіуму.

Найбільше враження справляв у тій залі килим — величезний, товстий килим, п'ятдесят кроків завдовжки і тридцять завширшки. Загадкою для гостей лишалось, як ним оминули колони, створювалося враження, що колони просто росли з килима. Мешканці підводного царства знайшли на килимі своє відображення. Гадюки, тритони, жаби, спрути, риби, медузи роїлися серед водоростей і морських квіток. Той, хто вперше ступав на килим, зразу ж відсмикував ногу і вдруге опускав її, потішаючись своїм переляком. Так ступили на дивовижний килим і Солон з Анахарсісом.

Довгий стіл тріщав від наїдків і амфор з вином. Мармурові ослінчики-триніжки чергувалися з м'якими високими пуховиками — для тих, що спочиватимуть, обіпершись спинами об колони. Чулося докучливе каркання вчених папуг на кільцях-сідалах. Струмував легкий вітерець, що проникав сюди через отвори в карнизі. Солонові й Анахарсісу вклонилися хлопці, один сімнадцяти, другий п'ятнадцяти років — сини Креза. Все було готове. Чекали на знак царя. Солон розпитував хлопців про успіхи в науках, у спорті та полюванні. Менший мовчав, почервонівши, старший відповідав цілком невимушено. Анахарсіс обдивлявся.

Поважно ввійшов Крез. Полинула ненав'язлива мелодія невидимих флейтистів. Він запросив усіх осушити перший килик вина.

— Що скажуть наймудріші з людей про мою скарбницю?

Солон промовчав, узявшись за ручки килика й удаючи, що допиває вино. Анахарсіс на те мовив:

— Розкажу я тобі таке, Крезе. Бачив я на Борисфені, як одні скіфи везли вантаж баркою, сіли на мілину, поморочилися з тією баркою та й покинули її. Тоді підпливли другі скіфи у порожньому човні, перенесли вантаж на човен, але разом із тим

перенесли і лихо. Розвантажена барка попливла, а човен з вантажем потонув.

Цар здивовано повів бровами. Він неуважно слухав, адже сподівався почути принагідну похвалу, і тому не добрав сенсу відповіді. Та перепитувати не годилося, бо це б свідчило про нерозуміння, ба навіть неосвіченість одного із співрозмовників!

— А скажи, мудрий скіфе, царський брате, мені ось про що. Я начуваний хоробрістю твого народу, про його невибагливість мені переказували греки. Ти побачив сьогодні, як живуть мої піддані — лідійці. Ти бачиш, наймудріший і родовитіший серед скіфів, як живу я, найсильніший серед лідійців. Скажи мені, чи вам, скіфам, краще живеться?— Крез хитро примружив очі.

— У тебе флейта, виноградні лози і гаманець. У мене лук та стріли. Через те — ти раб, хоч і цар, а я вільний. У тебе завжди безліч заздрісників, отже і ворогів, у мене — жодного.

Це було вже зухвальство. Добре, що не чують слуги, а може, й чують, бо причаїлися за дверима і чекають, коли він плесне в долоні,— міняти страви.

Крез стишив голос:

— У тебе немає ворогів, кажеш? А зброя? Нащо ти її носиш?

— Зброя захищає череду від диких звірів, і мене, коли знадобиться, від пожадливих на мою землю й худобу людей. Нагорода мені у бою — ті, що нападають на мене.

Цей Анахарсіс дивував Креза, і не тільки дивував. Крез почав шкодувати, що закликав на вечерю синів. Підмічав, як не зводять очей вони з русявого скіфа. Слуги наповнили амфори вином. Анахарсіс запивав печену черепаху і рибу водою. Крез і старший син Аттїс наввипередки перехилили келихи нерозведено-го трунку.

Вбігли раби-скоморохи. Кривлялися, передражнявали Солона, Анахарсіса, самого Креза, один одного і вчених папуг. Перевертали килики так спритно, що не встигало вилитися з них вино. Ходили на руках, задирали ноги, плазували навколішки, балансуючи руками.

Анахарсіс вийшов з-за столу і почав міряти килим від колони до колони. Крез облишив Анахарсіса і заговорив з Солоном про його реформи, вихваляв їх, але завважив, що архонтові легше примирити десятки тисяч афінян, аніж Крезові десятки мільйонів різно-племенного люду.

Далі Крез плеснув тричі в долоні, й царедворці помчали Сардами збирати поетів. За півгодини вони були вже тут.

Із згортками папірусів один за одним обережно входили до зали й читали свої поеми.

Були серед них і молоді, засліплені величчю й багатством Креза, були й старі, обачливі, з відполірованими головами й душами.

Читали те саме, тільки у різних варіантах й неоднакового віршованого розміру. Така вільність дозволялася в лідійській поезії при умові, що героєм є Крез, чи батько його Аліатта, або дід Садіатта і йдеться про їхні військові подвиги.

Анахарсіс кривився на те. Солон, відомий по всій Греції поет, незрівнянний лірик, втупився у килим і мовчав.

Крез позирав на гостей з погордою. Він був задоволений своїми поетами і шепнув наближеному слугі, щоб видали їм із скарбниці по десять золотих лідійських монет.

Аттис уже невпевнено ніс до рота свого килика. Очима він вп'явся в Анахарсіса, шукаючи, до чого б присікатися.

— Тобі вода корисніша за вино,— глузливо сказав Аттис.

— І я так гадаю,— Анахарсіс наблизився до юнака, що притулився до колони і напівлежав на пуховику, схилився над п'яним, розпашілим обличчям. Мовив по-скіфському: — Юначе, коли ти замолоду зносишся від вина, то за похилого віку тільки й годен будеш, що носити воду.

— Що, що? Як, як?— зареготав Аттис.— Повтори ще раз. Може, і я утну по-вашому!

Молодший син спостерігав за цією сценою, поривався до них, але белькотіння, що зривалося з його вуст, бентежило і спиняло німого.

— Ха-ха-ха! Ти насмішив мене, скіфе! То це і є ваша скіфська мова? Яка смішна, якісь гортанні, дикі звуки!

— Хіба може бути,— знову перейшов на лідійську Анахарсіс,— грецька чи твоя лідійська мова краща за нашу? Ти не знаєш життя, мій юначе. Мова не може бути поганою, коли гарні думки і гарні вчинки.

— Ти не жив у полісах-колоніях, там швидко б навчили тебе поважати мови інших народів. Аттис схопився на ноги.

— Ти маєш рацію! Я хочу подивитися грецькі поліси, а батько не випускає з Сард! Я поїду з тобою і Солоном, я втечу з дому.

Тим часом споночило, в залі запалили світильники. Чад поступово труїв повітря, стало важко дихати. На подвір'ї, видно, теж було затишно, бо рятівний Зефір не давав себе взнаки.

Випито було чимало. Аттис уже хropів під колоною, молодший син кліпав сонними очима, і Крез відчув, що годі пити, настала хвиля, заради якої він улаштував цей симпозіум. Крез підвів Аттиса, струсонув його як слід, той розплющив очі.

— Ти наважуєшся спати, коли наймудріші люди приїздять до нас? Слухай, що я питатиму, і ти слухай,— звернувся він до німого.— А відповідь запам'ятайте.

Він повернувся до Солона.

— Про твою мудрість і незчисленні подорожі йде гучний поголос,— до Анахарсіса він не звертався, бо вже не мав надії почути від нього слушну для себе відповідь.— Ти бачив чимало земель і народів. Скажи, мудрий афінянине, чи знаєш ти найщасливішу на світі людину?

Солон надовго замислився. Підвівся з ослінчика, пройшовся, змочив горло вином, запустив пальці в бороду.

Важке питання поставив ти мені, царю. Але спробую відповісти. На мій погляд, це афінянин Телл.

Чому?

— Чимало на те причин. По-перше, батьківщина Телла — Афіни — знаходилася під щасливою зіркою,

коли народився Телл. По-друге, Телл мав прекрасних дітей і дожив до тієї пори, коли народилися у них діти і всі щасливо зросли. По-третє, закінчив свої дні славно: допоміг афінянам перемогти своїх ворогів при Елевсіні й мужньо загинув у бою.

Крез спохмурнів. Гадав почути інше від мудрого грека. Невже його найбагатша на землі скарбниця (це стверджували всі іноземні гості Креза) не красномовніше за все на світі? Він може виконати будь-яку примху, що спаде йому та його ближнім на думку, купити найдорожчу в світі річ, наблизити до себе найпотрібнішу людину... Можливість задовольнити всі свої бажання — то і є щастя. Такого висновку поступово дійшов Крез. Але славнозвісні мудреці ще не досягнули цього!

— Хм... Невже ти, любий афінянине, за ніщо маєш моє багатство і вважаєш якогось Телла щасливішим за мене?

— Ти, Крезе, правильно кажеш про своє багатство і свою могутність. Ти пануєш над багатьма народами, але назвати тебе щасливим я не можу раніше, ніж довідаюсь, що вік свій ти скінчив щасливо.

Отже, простолюдина ти ставиш вище за мене! — не стримуючись, забувши про синів, у котрих і сон пропав від суперечки, крикнув Крез.

— Дуже багата людина має такі переваги над простою: вона задовольняє найменшу свою забаганку і легко переносить найбільшу біду. Але щасливого простолюдина захищає від пристрастей і біди його щастя.

Крезові почала набридати ця балаканина. До того А сьогодні він чимало хильнув. Чад від світильників і запах розлитого вина дратували його.

Він скочив з ногами на свій триніЯшк і, розмахуючи руками, прорік:

— Скоро Персія лягке до моїх ніг. Уся Азія покрийється новими шляхами — то каравани моїх підданих нестимуть до Сард незчисленну данину! Ти ще зречешся своїх слів, мудрий архонте!

— Дороги людські наперед відомі тільки богам Олімпу...

Так сказав наостанок Солон. Анахарсіс, зачекавши, спокійно мовив:

— Дозволь застерегти тебе, гостинний господарю. Я знаю персів. Замолоду я бачив їх. Ти, Крезе, ходиш у шовку та золоті, вони ?к носять шкіряні штани та куртки. Ти їси та п'єш досхочу, а вони — як випаде. Вина не вгкивають, не знають ні фініків, ані райських яблук. Якщо ти рушиш на них і завоюєш, то що на тебе чекає там, які багатства? Коли ?к програєш війну, втратиш чимало: скуштувавши твоїх трунків, твоєї розкоші, вони будуть домагатися їх, як голодні вепри!

— І я вчиню з ними, як чиню з найлютішим кабаном на полюванні!

Та блакитні Анахарсісові очі не затьмарилися ані від чаду світильників, ані від лютого Крезового вигуку.

Так скінчився симпозіум Солон і Анахарсіса у Креза, царя лідійського.

Ще кілька днів гостювали грек і скіф у Креза, їздили в дикі гори і до селищ виноградарів, полювали в дібровах і рибалили в гірських струмках, змагалися на філософських турнірах і конкурсах стрільців з лука.

Інколи, облишаючи дерАавні справи, їх супроводжував сам Крез, що, здавалося, не

мав серця на Анахарсіса і Солона за їхні небагкані відповіді. Але в душі Крез тепер дуже сумнівався щодо мудрості скіфа і афінянина. Проте під час від'їзду гостей влаштував церемонію і вручив Солоні й Анахарсісу по золотому келиху, як обіцяв колись. Крез вважав себе людиною слова. Навіть більше, Крез вислав гінця до узбережжя Егейського моря і наказав приготувати вітрильника — перевезти афінського архонта до берегів Аттики (південна частина Балканського півострова).

Аідійська столиця лишилася позаду. Якийсь час Анахарсіс у своїй шкіряній киреї, верхи на коні супроводжував Солонуву колісницю. То були найпрекрасніші їхні дні. Потім Анахарсіс повернув на північ шукати свого воза, воли, коні, вівці, що кочували десь далеко понад Борисфеном.

Солон привіз золотий келих в Афіни, Анахарсіс подарував свого рибалці, що переправив його і слугу через бурхливий Гелеспонт (давня назва протоки Дарданелли).

* * *

Йшов 546 рік до нашої ери. Крез почав війну проти персів. Але цар персів Кір побив його військо у долині ріки Герми, гнав лідійців аж до стін Сард і за два тижні облогою взяв місто.

Прикутий ланцюгом до колісниці Кіра, літній Крез, бухикаючи і спльовуючи пилуку, в розірваній кольчuzі, ще вчора найбагатша людина на землі, волочився тепер крізь лави персів-вояк.

Кір змилювався і не гнав хутко коні. Вояки потім подейкували, що прикутий Крез бурмотів дивні слова:

— О Солоне, Солоне... О Анахарсісе...